

על העברית במדינת ישראל

נתן אפרתי, העברית בראי המדינה: מעמדה הציבורי של העברית מאז ייסוד המדינה (אסופות ומבואות בלשון, י). ירושלים: האקדמיה ללשון העברית, תש"ע, יד + 277 עמ'

לאחרונה סערו כלי התקשורת עת ארוכה סביב מסמך שנקשר לתהליך בחירתו של הרמטכ"ל, ושכונה 'מסמך גלנט'. בעת שהתחוללה הסערה קראתי את ספרו של אפרתי, וצדה את עיני העובדה המעניינת הנוגעת לשמותיהם של המועמדים לתפקיד: גלנט, אייזנקוט וגנץ – אף לא לאחד מהם שם משפחה עברי, אולם השמות הפרטיים של כל האלופים האלה הם עבריים ומקראיים למהדרין: יואב, גדי ובני. הקורא בספרו של נתן אפרתי אינו

יכול שלא לשים לב לשינוי שחל במעמדה של העברית הממלכתית, העברית המשתקפת בראי חיינו הציבוריים. כך למשל הקורא שוקע כבר בראשית הספר בפרשת מאבקו הנחוש והבלתי מתפשר של דוד בן-גוריון להמרת שמות לועזיים של נושאי משרות ציבוריות וייצוגיות, שגרירים, אנשי צבא וספורטאים, לשמות עבריים. ובדידי הווה עובדא. בילדותי, כשנבחר אבי לראש עיר, שונה שם משפחתנו משם יהודי-רוסי לשם עברי קצר הנשען על עיצורי השם המקורי. כך נהגו אישי ציבור רבים מאוד, ואיש לא ראה בנטישת השם הגלותי כל פסול. העיתונים שסיקרו את משחק הכדורגל המפורסם של נבחרת ישראל נגד נבחרת ברית-המועצות בשנת 1956 ציינו בצד שמו של השוער האגדי יעקב חודורוב את שמו העברי והייצוגי, יעקב הוד. המשוררים נתן זך, יהודה עמיחי ונתן יונתן נולדו למשפחות שנשאו שמות לועזיים: זייטלבוך, פויפר וקליין. אולם דוד חדש של משוררים דבק בשמות המקוריים: מאיר

פיקוד צה"ל ביום השבעתו; במרכז ראש הממשלה דוד בן-גוריון (גרי) ומנכ"ל משרד הביטחון לוי אשכול (שקולניק). בין המצולמים ישראל גלילי (ברצ'נקו), יצחק שדה (לנדוברג), יגאל אלון (פייקוביץ') ויגאל ידן (סוקניק) (באדיבות הארכיון לתולדות ההגנה)

בחר לך שם עבריו

יוצא לאור על ידי שרות התרבות
של צבא ההגנה לישראל
בשיתוף מסכל / אכא 2 / ועדח שמות עבריים

חוברת לחיילי
צה"ל מאת מרדכי
נמצא-בי (לשעבר
נמצא-ביצקי), ובו
הצעות לשמות
עבריים, משנות
המדינה הראשונות
(באדיבות שמרי סלומון)

ויזלטיר, יאיר הורביץ ויונה וולך התפרסמו בשמם הלועזי. את המהלכים והתהליכים האלה סוקר אפרתי בפירוט מרשים.

בספר זה המחבר מוסיף נדבך נוסף על חקירותיו את ההיבט הממסדי, הציבורי והתרבותי של התפתחות העברית בספרו 'מלשון יחידים ללשון אומה: הדיבור העברי בארץ ישראל בשנים תרמ"ב-תרפ"ו (1881-1922)' ובהוברת 'לשוננו לעם' שכותרתה 'תחיית הלשון והתנועה הציונית'.¹ החיבור שלפנינו ושני קודמיו מציירים יחד תמונה מרשימה של הגורמים שהביאו להשתרשות העברית כשפת הלאום וכשפת דיבור ילדית, ולא בכדי מכנה אותם נשיא האקדמיה ללשון העברית משה בר-אשר בהקדמתו לספר: 'מחקרים בתולדות הציונות'. לכאורה אין בכך רבותא. אין אנו מרגישים שאנו נושמים אוויר, ואין אנו נותנים את הדעת לאופן שבו העברית חובקת את כל חיינו. אך למעשה עניין גדול וחריג לפנינו, תופעה שאין לה אח ורע בעולם: שפה עתיקה שהתעוררה לחיים חדשים והייתה לשפת לאום ומדינה. מהלך יוצא דופן זה איננו מהלך טבעי, הוא פועל יוצא של רעיונות, של מעשים ולא אחת של מאבקים שניהלו יחידים וקבוצות. ספרו של אפרתי מראה כיצד שני אלה, שפה ולאום, כרוכים וארוגים זה בזה. והוא מעמיד מול עינינו מראה החושפת את החוטים של האריג המורכב הזה.

בפירוט רב, הנשען על תיעוד קפדני, עוסק אפרתי בפרק הראשון ב'חשיבות העברית בעיצוב דמותה התרבותית של מדינת ישראל'. הגיבור הראשי בפרק זה הוא ללא ספק בן-גוריון במלחמתו הנחושה להשלטת העברית בשמות המשפחה, במוסדות המדינה, ב'צבאיות העברית',

1 נ' אפרתי, מלשון יחידים ללשון אומה: הדיבור העברי בארץ ישראל בשנים תרמ"ב-תרפ"ו (1881-1922), ירושלים תשס"ד; לשוננו לעם, מח, ג (ניסן תשנ"ז).

ואישי תרבות וציבור דרכנו את הציבור להתקומם נגד השם הלועזי. אך המאבק נכשל, ושמנו הלועזי של מרכז הקניות נותר, אם כי קוצר בפי העם ל'סנטר'.

תפקיד לא מבוטל בביצור מעמדה של העברית כשפת לאום ומדינה היה, ועדיין יש, לשידור הציבורי, שראשיתו ברדיו והמשכו בטלוויזיה.² ויכוחים רבים התנהלו בשאלת המעמד החוקי של הלשון הנשמעת ברדיו והפיקוח הציבורי עליה בימים שבהם עדיין היה השידור ממלכתי והיה אפשר לכונו ולפקח על תכניו ועל לשונו. המחבר סוקר את הקשרים בין האקדמיה לבין רשות השידור ואת השינויים שחלו בשידור הציבורי משידור של ערוץ יחיד, משפיע ונתון לפיקוח, עד המצב בימינו, שבו השידור הוא רב ערוצי ונשמעים בו קולות רבים ודרכי התבטאות שונים ומגוונים, המשקפים את הרב תרבותיות ואת הגיוון המאפיינים את החברה הישראלית כיום. אף שחדשות וכתבות בענייני היום משודרים עתה בערוצים שונים ברדיו ובטלוויזיה, נדמה שבמהדורות החדשות בכל אמצעי השידור נשמרת נורמת לשון תקנית פחות או יותר כפי שהונהג בימי ראשיתו של הרדיו המנדטורי העברי. זהו נושא מעניין ומורכב המבקש מחקר לעצמו. ספרו של אפרתי יכול לשמש נקודת מוצא למחקר כזה, מקור לרעיונות שהנחו את השידור הציבורי בראשיתו ומקור של תיעוד.

את הפרק האחרון בספר אפרתי מייחד לגורם נוסף שיש לו תפקיד נכבד בחיזוק מעמדה של העברית – מערכת החינוך. הוא סוקר בפרק זה מאבקים, הצעות ותהליכים שאיימו על המעמד הבלעדי החזק למדי שקנתה לה העברית כשפת ההוראה במוסדות החינוך. כזו הייתה ההצעה ללמד מקצועות אחדים באנגלית, הצעה שעלתה בימיו של שר החינוך אמנון רובינשטיין, ושנפלה בעקבות הסערה הציבורית שחוללה. המחבר

כלומר במונחים הצבאיים, ובשמות יישובים ומקומות אחרים. הפרק סוקר גם את הניסיונות לתת תוקף חוקי למהלכים אלה, שנועדו לחזק את מעמדה של הלשון העברית כשפת המדינה ואת מעמדה בקרב יהודי התפוצות.

כחוט השני עובר בפרקי הספר תיאור המאבקים למסד תהליכים תרבותיים וציבוריים בחוקים – ב'חוק האקדמיה ללשון העברית' ובחוקים אחרים, שלא נחקקו לבסוף. אפרתי מתאר בפירוט את המהלכים המוצלחים והמוצלחים פחות לכינון מוסד עליון מעוגן בחוק להכוונת הלשון, האקדמיה ללשון העברית, מוסד שהכיר מקרוב בשנות עבודתו הרבות בו. בזה אחר זה עוברים לנגד עינינו שרי החינוך של המדינה הצעירה, ונסקרות יזמות שונות לחוקק את חוק הלשון העברית ולהקצות משאבים כספיים למוסד שיופקד על מלאכת הכוונת העברית והשלטתה ברבים. לא נעדר גם הוויכוח על שמו של המוסד – סעיף שלם מייחד המחבר ל'ויכוח בכנסת בסוגיית שם המוסד: אקדמיה או שם עברי' (עמ' 88-91), ויכוח שהדיו נשמעים בציבור עד היום.

מול היזמות הממלכתיות לביצור מעמדה של העברית המחבר מציג יזמות מכיוונים אחרים, פרטיות וציבוריות. הוא מתאר בהרחבה את כינונה ואת פעילותה של קל"ע, קרן הלשון העברית, שהוקמה בכינוס חגיגי בבית הנשיא יצחק נבון בשנת 1979 (עמ' 136-152). פרשה מעניינת היא מלחמתה של הקרן, ממש עם היווסדה, להמרת שמו של מרכז הקניות 'דיזנגוף סנטר' בתל-אביב. מילותיו ותחבירו של הצירוף הזה לועזיים, ועל כן הוצע להחליפו בשם עברי טהור, 'לב דיזנגוף',

2 וראו על כך גם במאמרם של ת' ליבס וז' קמף, 'הלא! ירושלים מדברת': החייאת הדיבור העברי ברדיו המנדטורי (1936-1948)', קתדרה, 133 (תשרי תש"ע), עמ' 105-132; המאמר נזכר בספרו של אפרתי בהערה בעמ' 65.

המצב העגום והאנרכי של דרכי הספירה בעברית כפי בני נוער ומבוגרים. יש לרעיון גם צידוק פסיכו-בלשני: קלות הקליטה בגיל הרך והשפעת מה שנקלט בשנים אלה על הזיכרון ארוך הטווח. אלא שדרושים להגשמתו, מלבד משוגעים לדבר, גם אוזן קשבת של מוסדות או לפחות של בעלי מאה. ספרו של אפרתי מראה שכשהיו משוגעים לדבר, ובראשם בן-גוריון, משוגעים בעלי חזון שרעיונותיהם נראו בשעתם מופרכים ובלתי אפשריים, הפך החזון למציאות יום יומית כמעט מובנת מאליה. לא נפקד בספר מקומה של הערבית, אם כי רק בפרק קצר שמתאר את המרקם העדין של ההלכה והמעשה ביחסי העברית והערבית, שתי שפות המדינה הרשמיות.

ספרו של אפרתי חשוב, פוקח עיניים ומעניין, מיוסד על עבודת איסוף ותיעוד שקדנית, והתמונות והמסמכים המצולמים מחיים את המסופר. אך לעתים גודש הפרטים מאפיל על התמונה הכללית. ראוי שיקראו בספר וישכילו כל מי שהמדינה, הציונות והעברית קרובים ללבם. לקחי העבר הנפרשים בספר יכולים להאיר נתיבים לביצור מעמדה של העברית גם בהווה ובעתיד.

בוחר בפרק זה גם את מקומה של העברית באוניברסיטאות ומתאר את הוויכוח הנמשך על כתיבתם של מחקרים ועבודות בלעז. עם זאת הוא נמנע בפרק זה, שאינו ארוך ביותר, מלהיכנס בעוכי הקורה של מצב השפה העברית והדיבור העברי של תלמידים בכל הרמות. אין הוא מציין שלא נעשה ניסיון רציני לשנות את מצב העניינים הנוכחי, שכתוצאה ממנו עבודות מוסמך ודוקטור במקצועות מדעי היהדות צריכות עריכה לשונית כיוון שכותביהן כותבים עברית עילגת ודלה. אפשר שהיעדר הריחוק מנע מן המחבר להעמיד גם כאן תמונה ברורה ומפורטת כמו זו שהעמיד בפרקים האחרים, ואפשר שלשם כך דרוש חיבור נפרד, שיתאר את מצב הדיבור והכתיבה של תלמידי מוסדות החינוך בארץ בכל הרמות, ושיבחן את הקשר בין הוראת הלשון לבין מצב עניינים עגום זה.

כיוון שהוזכרו בפרקי הספר גם יזמות פרטיות, אני מבקשת לציין כאן רעיון ששמעתי מתלמידה שלי לשעבר שהיא היום בלשנית ואם צעירה. היא הציעה לחבר תכנית ללימוד שירי משחק בגנים שתתקן ותטמיע למצער את השיבושים בשימוש במספרים. לרעיון יפה זה יש צידוק עובדתי –